

הדרמב"ם

גדילי יוליה
היה זה
המציאות
במסגרת
החידוש

משה הלבנטל

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

משה הלברטל

הרמב"ם

גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי

עורכת הסדרה: אניטה שפירא

המערכת

משה אידל, אברהם גרוסמן, צבי יקותיאל, יוסף קפלן

העורך הראשון: אביעזר רביצקי

מרכזת המערכת: מעין אבינרידבהון

משה הלברטל

הרמב"ם

רבי משה בן מיימון

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

Moshe Halbertal

Maimonides

עריכה לשונית והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

עיצוב: מירה קידר

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד החינוך, התרבות והספורט – מינהל התרבות

11 10 09 / 9 8 7 6 5 4 3 2

מסת"ב ISBN 978-965-227-254-6

מספר קטלוגי Catalogue No. 185-577

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר, תשס"ט

© Copyright by The Zalman Shazar Center, Jerusalem

Printed in Israel, 2009

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

עם הספר	9
מבוא	11
פרק ראשון: האיש משה	16
א. "משה דורו"	16
ב. אנדלוסיה: 1138–1159(?)	22
ג. המגרב והשמד: 1159–1166	29
ד. פוסטאט: 1166–1177	37
ה. תימן והאסלאם: 1172	48
ו. בארמון הסולטן: 1178–1204	55
ז. האיש משה	70
פרק שני: "פירוש המשנה", "ספר המצוות" והפילוסופיה של ההלכה	85
א. הספר הפתוח: במעבדת "פירוש המשנה"	85
ב. מגמת "פירוש המשנה"	88
ג. מחלוקת, אמת ופרשנות	91
ד. "ספר המצוות" ומבנה ההלכה	97
ה. על תחומה של ההתגלות	101
ו. התגלות ופרשנות	105
ז. פרשנות בהלכה: בין כללי ביאור לכללי היסק	109
ח. הלכה ונבואה	113
פרק שלישי: אתיקה ואמונה ב"פירוש המשנה"	119
א. עיקרי האמונה	119
ב. מהו האדם: הישארות הנפש, עולם הבא וגיהינום	122
ג. תחיית המתים	126

ד. האתיקה של הסגולה הטובה והאתיקה של החובה	131	
ה. החכם והחסיד	136	
ו. האציל והקדוש	139	
פרק רביעי:		מהו "משנה תורה".....145
		א. מטרות החיבור ותכונותיו 145
		ב. "משנה תורה" וההיסטוריה של ההלכה 148
		ג. משנת רבי יהודה הנשיא ו"משנה תורה" 151
		ד. סמכות התלמוד וסמכות הגאונים 154
		ה. טיבו של "משנה תורה": הקריאה המתונה והקריאה הרדיקלית 159
		ו. "משנה תורה" ותכנית הלימוד היהודית 161
		ז. דו משמעות וקודיפיקציה 166
		ח. קודיפיקציה והערכה עצמית 170
פרק חמישי:		פילוסופיה והלכה ב"משנה תורה".....173
		א. אהבה ויראה: פילוסופיה וחוויה דתית 173
		ב. תפיסת האלוהות: קדמות וחדוש 177
		ג. נבואה, אמונה ובחירת ישראל 182
		ד. הלכה, מגיה ואלילות 189
		ה. משיחיות, הלכה וטבע 194
פרק שישי:		"משנה תורה" והתפיסה המושגית של ההלכה.....199
		א. ארגון ההלכה מחדש: צורה ותוכן 199
		ב. הלכות אבל וארגון "משנה תורה" 204
		ג. המשגה, הבחנה והכללה 209
		ד. "משנה תורה" ומקורות התלמוד 219
		ה. שלושת תפקידיה של האגדה ב"משנה תורה" 225
פרק שביעי:		"מורה הנבוכים" וביקורת השפה הדתית.....235
		א. סתר וגילוי ב"מורה הנבוכים" 235
		ב. אלילות ושפה דתית 244

ג. "לך דומיה תהילה" 250

ד. הקריאה הספקנית והקריאה המיסטית 255

פרק שמיני: "מורה הנבוכים": רצון או חכמה.....263

א. בריאת העולם: הקריאה השמרנית והקריאה

הפילוסופית 263

ב. תורת הנבואה 271

ג. בעיית הרע ותכלית המציאות 278

ד. השגחה 283

ה. טעמי המצוות 288

ו. המצוות והתרגול הרוחני של הפילוסוף 295

סיכום.....299

א. ארבע הקריאות 299

ב. שלושה מרכיבים משותפים 302

ג. תורתו של הרמב"ם מפרספקטיבה היסטורית 305

ביבליוגרפיה נבחרת.....311

א. מהדורות של כתבי הרמב"ם 311

ב. ביבליוגרפיה לפרקי הספר 311

לנעמי

רחלי

ושירה

רבי משה בן מיימון, בעל ההלכה החשוב ביותר שהעמידה המסורת היהודית מאז חתימת התלמוד וגדול הפילוסופים היהודיים בימי הביניים, נולד בשנת 1138 בקורדובה שבאנדלוסיה. הוא היגר עם משפחתו מספרד לצפון אפריקה בערך בשנת 1159, ולאחר שנות נדודים ורדיפות הגיע בשנת 1166 לפוסטאט שבמצרים, ושם פעל עד ליום פטירתו, בכ' בטבת ד'תתקס"ה (13 בדצמבר 1204). חיבוריו, תשובותיו ואיגרותיו של הרמב"ם, קטעי הגניזה הקהירית הנוגעים לחייו ולסביבתו, ועדויות של בני דורו, יהודים ומוסלמים כאחד – כל אלה מספקים חומר עשיר המסייע לנו לא רק לשחזר את מסלול חייו אלא גם לקבל תמונה חודרת ומעמיקה של תודעתו העצמית ושל אישיותו.

מיום עזיבתו את אנדלוסיה כתב הרמב"ם שלוש יצירות גדולות והן עומדות במרכזו של ספר זה. "פירוש המשנה", שנכתב בשנות הנדודים שבין 1161–1168, שאותו הוא החל לכתוב בגיל עשרים ושלוש וסיימו בגיל שלושים; "משנה תורה", החיבור ההלכתי הגדול שעליו הוא עבד במשך עשר שנים בעשור הרביעי לחייו, בין השנים 1168–1177; ו"מורה הנבוכים", הספר החשוב ביותר בתולדות הפילוסופיה היהודית, שאותו חיבר בשנים 1186–1191, בעת שהיה נתון בעיצומה של הקריירה הרפואית הגדולה שלו בארמון הסולטן בקהיר.

הפרק הראשון של הספר יעסוק בקורותיו ובאישיותו של הרמב"ם, והוא יתמקד באופן שבו עיצבו נסיבות חייו את תודעתו העצמית כדמות מונומנטלית השואפת לחולל תמורה עמוקה בהלכה ובתודעה הדתית היהודית. יתר פרקי הספר מוקדשים ליצירתו ההלכתית והפילוסופית ומנתחים את שלוש יצירותיו הגדולות. פרקים אלה נועדו לשרטט תמונה רחבה של תפיסת ההלכה ושל עמדותיו הפילוסופיות של הרמב"ם, על המתחים הפנימיים המצויים בהם. תקוותי היא שהספר יהיה נגיש ככל האפשר לקורא שאין לו רקע ראשוני בכתבי הרמב"ם, ושגם תלמידי חכמים וחוקרים מנוסים יותר יגלו בו עניין.

הספר נכתב בסיועם הנדיב של האוניברסיטה העברית, מכון הרטמן, מכון מנדל ובית הספר למשפטים באוניברסיטת בניו יורק. במהלך הכתיבה נעזרתי בעצתם הנדיבה והמחכימה של אחי דב הלברטל ושל חברי היקרים מנחם

לורברבוים ומנחם פיש, שקראו את כתב היד המלא, ובתרומתם המבורכת של מורי דוד הרטמן וחיים סולוביצ'יק ושל ידידי דני וולף, ששוחחתי עמם על סוגיות שונות העולות בחיבור. תודתי נתונה למר צבי יקותיאל, מנכ"ל מרכז שזר, ולחברי המערכת של "סדרת גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי", ובראשם אביעזר רביצקי, על ההזמנה לכתוב את החיבור; למעין אבינרי־רבהון מזכירת המערכת; לבעז דהאן שקרא הגהה של הספר; וליחזקאל חובב, שערך את הספר באחריות ובמסירות.

שתי תמורות מקיפות ועמוקות ניסה רבי משה בן מיימון לחולל בעולם היהודי. התמורה הראשונה חתרה לשינוי בסיסי של עולם ההלכה, ממערכת מופצלת וסבוכה למערכת חד משמעית ושקופה. באמצעות חיבורו ההלכתי, "משנה תורה", שאף הרמב"ם לגבש את דפוס ההלכה ולהעניק לה מבנה סדור, אחיד ונגיש. ביצירה גאונית זו נעשה ניסיון כביר לחלץ את ההלכה מסבך סוגיות התלמוד, הרוויות במחלוקות רבות ובמשא ומתן מפותל. הרמב"ם בא ליצור מבנה שיטתי, בנוי לפי נושאים, מתוך הפיזור והאקראיות של התלמוד, שבו עניין אחד נדון במקומות שונים ובהקשרים שונים. ב"משנה תורה" יצר הרמב"ם ספר הלכתי חד משמעי, כולל וממצה, על ידי כך שלא כלל בו את המשא ומתן ההלכתי, את המחלוקות ואת דעות המיעוט. תמורה מעין זו הייתה מעשה חסר תקדים בתולדותיה של ההלכה, כפי שהעיד הרמב"ם על עצמו:

כבר קדמוני גאונים וגדולים שחִבְּרוּ חֲבוּרִים ופסקו הלכות בלשון עברי ובלשון ערבי בענינים ידועים. אבל לפסוק הלכות בכל התלמוד ובכל דיני תורה – לא קדְּמָנִי אדם אחר רבנו הקדוש (=רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה) וסיעתו הקדושה (ואיגרות, עמ' תלט-תמ).

לאמיתו של דבר, גם "המשנה" שערך רבי יהודה הנשיא אינה תקדים ל"משנה תורה", משום שעורך "המשנה" הותיר בה מחלוקות לא מוכרעות ודעות מיעוט. חיבור הלכתי כמו "משנה תורה" – כולל, ממצה, נגיש וחד משמעי – מעולם לא נכתב, לא לפני הרמב"ם וגם לא אחריו.

התמורה השנייה שהרמב"ם חתר אליה הייתה לחולל שינוי מהותי של התודעה הדתית היהודית. לתמורה מקיפה וחודרת זו היו שלושה מרכיבים מרכזיים.

המרכיב הראשון הוא המאבק בהֶאֱנֶשֶׁת האל ובראייתו כאישיות בעלת גוף ורגשות. המאבק המקראי באילוליות קיבל במשנת הרמב"ם מובן חדש. לפי תפיסתו, אין המאבק הזה מסתפק בקריאה לנתץ את הפסלים המצויים במקדש האילולי, אלא גם מתמודד עם הדימוי הפנימי של האל כפי שרואה אותו האדם העובד אותו. אם הוא מדמה את האל בראשו כסב רחום היושב על כיסאו, אזי הוא גרוע

ממי שעובד פסלים. עובד אלילים יכול לראות בפסל ייצוג סמלי של האל הנשגב. לעומתו, עובד האלוהות המדמה את האל לגוף אנושי מאמץ את הפסל והמסכה אל תודעתו פנימה. היות שהמסורת עצמה, הן המקראית הן המדרשית, מתארת את האלוהות במונחים של הגוף האנושי ומייחסת לו רגשות כמו כעס, קנאה, אהבה ורחמים, נאלץ הרמב"ם להציע פירוש שיטתי חדש של השפה הדתית היהודית ושל השפה הדתית בכללה.

המרכיב השני, המהפכני לא פחות, של התמורה בתודעה הדתית, היה העמדת הסדר הטבעי והסיבתי בעולם במרכז ההתגלות והנוכחות של האל. תפיסה זו, שחכמת האל המתגלה בהווה היא הביטוי העליון של התגלותו, עמדה בניגוד לגישה המקובלת, שראתה בחריג ובנסי את המבע העיקרי של נוכחות האל בעולם. שינוי בסיסי זה של הרגישות הדתית חייב את הרמב"ם לפרש מחדש מושגי יסוד ביהדות, כמו השגחה, בריאה, נבואה והתגלות, מונחים הבנויים לכאורה על גילוי של הרצון האלוהי ועל שבירת סדרי עולם.

המרכיב השלישי של התמורה בתודעה הדתית הוא ביטול ההבחנה בין מה שמצוי בתוך המסורת לבין מה שמחוץ לה. בכל כתביו, ההלכתיים וההגותיים כאחד, ראה הרמב"ם בפילוסופיה ובמדע את הכלים שבאמצעותם ניתן להגיע אל שיאה של ההתנסות הדתית – אהבת האל ויראתו. בתמונת העולם המדעית והפילוסופית שלו השתייך הרמב"ם לזרם של אריסטו ושל פרשניו המוסלמים: אלפראבי, אבן באג'ה, ואבן רושד. התובנות שהעלו זרמים מדעיים ופילוסופיים אלה נתפסו בעיני הרמב"ם כתכנים אמיתיים, ועל כן במקרה של סתירה עם המסורת היהודית, הוא ראה צורך לפרש אותה מחדש כדי שתתיישב עם אמיתות אלה. אולם מעבר לכך, בעולם התרבותי שהרמב"ם השתייך אליו לא נתפסה הפילוסופיה רק כדרך ביקורתית להסקת מסקנות על אודות העולם, שאליהם צריך להתאים את המסורת. הפילוסופיה נחשבה לתרגול רוחני ולאורח חיים, לסוג של עמידה בעולם, לשיטה העוסקת בראש ובראשונה בחיים האנושיים הראויים לו לאדם. באמצעות הפילוסופיה והמדע, שמקורות הידע שלהם מצויים לכאורה מחוץ למסורת היהודית, מגיע האדם לפסגת החיים הדתיים ומממש את שלמותו כאדם. הפילוסופיה אינה רק בעלת תפקיד ביקורתי, יש לה ייעוד גואל.

כל אחד משלושת מרכיביה של התמורה בתודעה הדתית היה בו כדי לטלטל את המסורת היהודית כולה, על אחת כמה וכמה אם שלושתם באו כאחד, לפיכך, החדרתה של הרגישות הדתית החדשה ללבה של היהדות חייבה פירוש חדש ומקיף של המסורת. ואכן, הרמב"ם הקדיש את היצירה הגדולה שלו, "מורה הנבוכים",

למטרה זו. יתר על כן, את התובנות הבסיסיות של התמורה בתודעה הדתית ניסה הרמב"ם לעגן כהשקפת עולם יהודית מחייבת וסמכותית, באמצעות שילוב בחיבורו ההלכתי "משנה תורה". בכך הוא הקנה לעמדתו ההגותית מעמד מחייב והפך את חיבורו ההלכתי למופת של שילוב בין פילוסופיה להלכה. אמנם, התמורה בתודעה הדתית שהוא ניסה לחולל לא צלחה בידו. אולם, לאחר שהיהדות עברה את כור המצרף הפרשני של הרמב"ם, נוסף לה קול ייחודי ושונה, שהעמיד חלופה של ממש להבנה המקובלת של היהדות. קול ייחודי זה של הרמב"ם זעזע את אמות הסיפים בשעתו והעמיד אתגר לכל מחשבה יהודית שבאה אחריו.

גדולי הלכה ומחשבה ענקים עמדו לה ליהדות בימי הביניים, אבל איש מהם לא חתר להעמיד בו זמנית שתי תמורות עמוקות ומקיפות כל כך בתולדות היהדות, במישור ההלכתי ובמישור ההגותי גם יחד. משום כך איש מהם לא עמד אל מול דורו בסבך יחסים של הערצה ופולמוס כמו שעמד רבי משה בן מיימון. ההשוואה החוזרת ונשנית בין משה בן מיימון למשה רבנו, בתודעתו, בתודעת בני דורו ובעיני הדורות הבאים, אינה גוזמה ויש בה יותר מגרעין של אמת. בחייו ובפועלו שייך הרמב"ם לזן הנדיר והייחודי של מתקני דת, ואפשר לומר אפילו מכונני דת.

את התמורות הללו ניסה הרמב"ם לחולל ללא סיוע מוסדי שיעניק לו תמיכה חברתית ופוליטית. הוא לא היה נשיא, כעורך "המשנה" רבי יהודה הנשיא בשעתו, ואף לא כיהן בראשות אחת הישיבות בבבל שראו עצמן יורשות בית הדין הגדול. הרמב"ם שנולד בשנת 1138 בקורדובה שבאנדלוסיה הפך בגיל צעיר לפליט ומהגר, עקב עלייתה של תנועה מוסלמית רדיקלית, המוֹחִידוֹן, שניפצה לרסיסים את התרבות היהודית-הערבית של אנדלוסיה. לאחר שנות נדודים ורדיפות בצפון אפריקה הוא הגיע למצרים בשנת 1166. אמנם, לאחר מאבק הוא קנה לו עמדת מנהיגות בקהילה היהודית במצרים וכיהן כראש היהודים, ומעמדו הלך והתחזק עד למותו בשנת 1204. אולם, ודאי שלא היה במעמדו זה כדי לספק מסגרת מוסדית כלשהי שתקנה לגיטימציה להיקף התמורות שניסה לחולל. הרמב"ם גם לא טען שזכה להתגלות אלוהית, המקנה לדבריו מעמד מעֵין נבואי, ואת כתביו לא ייחס לסמכויות קדומות, כפי שעשו מחברי ספר "הזהר", שייחסו את יצירתם לרבי שמעון בן יוחאי. כמו כן, הוא לא התיימר להיות נושאה של מסורת סוד מקובלת, שהגיעה אליו לאחר שנמסרה מדור לדור, ומכוחה תקפים דבריו, כפי שטען רבי משה בן נחמן שנים לא מעטות אחריו. את התמורות הגדולות שביקש לחולל ביסס הרמב"ם, הפליט מאנדלוסיה, על כישרונו העצום, על ידיעותיו

דולי הרוח והיצירה בעם היהודי היא סדרת חיבורים מונוגרפיים על חיייהם וכתביהם של האישים הבולטים בתולדות ישראל בשדה המחשבה, ההלכה והתרבות. החיבורים מתרכזים בשני תחומים: תולדות החיים והסיפור האנושי, תוך הדגשת חשיבותה של האישיות על רקע זמנה ומקומה; והיצירה הספרותית והרוחנית, תוך הדגשת תכניה, תרומתה הייחודית והשפעתה לדורות. החיבורים עוסקים באישים שפעלו למן העת העתיקה ועד המאה העשרים. מטבע הדברים, לא נכללו בסדרה כל גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי אלא דמויות נבחרות, שתרמו תרומה מכרעת לתרבות ישראל וטבעו חותם ניכר לדורות. מחברי הספרים בסדרה זו הם החוקרים המובהקים בתחומם. עם זאת, הספרים פונים לציבור קוראים רחב ומוגשים בלשון שווה לכל נפש. עורכת הסדרה היא פרופ' אניטה שפירא, וחברי המערכת הם פרופ' משה אידל, פרופ' אברהם גרוסמן, מר צבי יקותיאל ופרופ' יוסף קפלן. העורך הראשון: פרופ' אביעזר רביצקי.

הרמב"ם

רבי משה בן מיימון, בעל ההלכה החשוב ביותר שהעמידה המסורת היהודית מאז חתימת התלמוד וגדול הפילוסופים היהודים בימי הביניים, נתפס בעיני בני דורו ובעיני הדורות הבאים כמשה רבנו של דורו – דמות גואלת שחוללה תמורה רחבה בדפוסי ההלכה ובתודעה הדתית היהודית. הרמב"ם כתב שלוש יצירות גדולות והן עומדות במרכזו של ספר זה: "פירוש המשנה", "משנה תורה" – החיבור ההלכתי הגדול, ו"מורה הנבוכים" – הספר החשוב והחידתי ביותר בתולדות הפילוסופיה היהודית. הספר משרטט תחילה את קורותיו של הרמב"ם ודן באישיותו ובתודעתו העצמית, ולאחר מכן הוא פונה לנתח את יצירתו ההלכתית, את עמדותיו הפילוסופיות, ואת היחסים המורכבים שבין הלכה לפילוסופיה במשנתו של הרמב"ם.

0 01850000577 7
דאנאקוד 185-577
מחיר מומלץ לצרכן 80.85 ש"ח

משה הברטל הוא פרופסור למחשבת ישראל ולפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים ובבית הספר למשפטים באוניברסיטת ניו יורק, ועמית במכון שלום הרטמן ובמכון ממדל. בין ספריו: מהפכות פרשניות בהתהוותן: ערכים כשיקולים פרשניים במדרשי הלכה; בין תורה לחכמה: רבי מנחם המאירי ובעלי ההלכה המיימונים בפרובנס; סתר וגילוי: הסוד וגבולותיו במסורת היהודית בימי הביניים; על דרך האמת: הרמב"ם ויצירתה של מסורת.

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קידר

על העטיפה: איור מתוך כתב יד "משנה תורה", מאוספי בית הספרים
הלאומי בירושלים, Ms. Heb. 4° 119

